

SODANJÄLKEISET PUOLUSTUSVOIMAT

Yleisesikuntaeverstiluutnantti, VTT Pekka Visuri

Itsenäisen Suomen puolustuspolitiikan ja maanpuolustuksen historiassa muodostavat sodat 1918 ja 1939 - 1945 tärkeimmät kiinnekohdat, joihin kaikkea muuta toimintaa verrataan. Sodanjälkeisestä ajasta voidaan puhua tarkoittaen joko välittömästi jatkosotaa ja siihen läheisesti liittynyttä Lapin sotaa seuranneita vuosia tai sitten koko puolivuosisataista ajanjaksoa nykypäivään saakka.

Sodan välittömät jälkiselvittelyt ajoittuivat vuosiin 1945 - 1948, mutta sodasta toipuminen ja Suomen kansainvälisen aseman vakiinnuttaminen kesti pitempään, aina Porkkalan palautukseen vuonna 1956 asti. Vasta silloin saavutettiin se normaalityttilanne, jonka puitteissa maanpuolustustakin voitiin vähitellen kehittää vastaamaan kylmän sodan tilanteiden asettamia vaatimuksia. Syyskuussa 1990 Suomi vihdoin vapautui Pariisin rauhansopimuksen sotilasartikloista, mikä yhdessä kylmän sodan päättymisen kanssa merkitsi lopullista irtautumista sodanjälkeisestä ajasta.

Asevoimien rauhanaikaista toimintaa on historian tutkimuksessa totuttu arviomaan lähinnä seuraavan sodan kokemusten pohjalta. Suomen osalta tämä tarkoittaa sitä, että puhutaan mielellään sotia edeltäneestä tai sotien välisestä ajasta, kun käsitellään 1920- ja 1930-lukujen kehitystä. Talvisodan alkaminen syksyllä 1939 oli yksiselitteisen selkeä testi, jolla mitattiin puolustusvoimien siihenastiset saavutukset. Toisen maailmansodan päättymistä seuraavien vuosikymmenten tarkastelun on sen sijaan lähdeittävä toiselta pohjalta, selviytymisestä rauhan ajan tehtävistä kylmän sodan oloissa.

Kylmän sodan aika ja sen tutkiminen

Kylmä sota oli tutkimuksen kannalta katsottuna hyvin erikoinen ajanjakso. Se oli ensinnäkin maailmanlaajuinen, kahden suurvaltablokin välinen pitkä konflikti, joka sisälsi lukuisia sotia lähinnä Aasiassa ja Afrikassa, mutta myös Euroopan historian pisimpiin kuuluvan rauhan kauden. Suomen puolustusvoimat eivät joutuneet tuona aikana kertaakaan sotatoimiin eivätkä edes valmistautumaan välittömästi uhkaamassa olevan hyökkäyksen torjuntaan. Kylmän sodan aikana elettiin kuitenkin eräitä kriisivaiheita, joiden yhteydessä ei nopeasti sotaan johtavaa kehitystä voitu mitenkään sulkea pois laskuista. Suurvallat valmistautuivat jatkuvasti ydinsodan alkamiseen lyhyellä varoitusajalla, ja sellaiseen tilanteeseen oli myös pienten puolueettomien maiden varauduttava.

Ydinaseiden muodostaman pelotteen luonne oli kuitenkin erilainen kuin taivanaomaisten asevoimien, eikä niihin voitu helposti soveltaa sotahistoriasta saatuja yleisiä kokemuksia. Ydinaseet vaikuttivat taustalla kaikkeen poliittiseen ja sotilaalliseen toimintaan, mutta niiden käytännöllistä merkitystä kussakin tilan-

teessa oli hyvin vaikea arvioida. Suomella ei ollut mitään mahdollisuuksia osallistua ydinasekilpavarusteluun eikä edes tehokkaisiin ydinaseuhan torjuntatoimiin. Suomi oli sen sijaan kaiken aikaa mukana suurvaltojen ydinasestrategisissa kaavailuissa.

Suomessa kylmän sodan aikaa on tieteellisesti tutkittu varsin vähän. Suurin mielenkiinto on toistaiseksi kohdistunut henkilöihin, lähinnä J.K. Paasikiveen ja Urho Kekkoseen. Kieltämättä he voimakkaina persoonina ja taitavina vallankäyttäjinä leimasivat presidenttikautiaan ja erityisesti idänsuhteiden hoito tapahtui noihin aikoihin paljolti johtohenkilöiden välisenä kanssakäymisenä. Toinen piirre suomalaisessa historian tutkimuksessa on ollut keskittyminen voimakkaasti sisäpoliittiseen kamppailuun, jossa myös häikäilemättä käytettiin ”Moskovan korttia”.

Uusin kiista on käyty ”suometumisesta”. Jälleen historiaa selitetään kovin yksipuolisesti nykyhetken näkökulmasta ja käytetään myös perusteluna ajankohtaisessa politiikassa. Tuttu vinoutuma ”voittajien historiasta” pilkistää tässä keskustelussa.¹

Puolustuspolitiikan ja puolustusvoimien toiminnan analyysiin eivät edellä esitetyt tarkastelukulmat ole kovinkaan hyödyllisiä. Kylmän sodan aikana puolustusvoimat toimivat turvallisuuspoliittisessa kokonaisuudessa ensi sijassa ulkopoliitiikan tukena. Perimmäisenä tehtävänä oli valmistautuminen maan puolustamiseen hyökkäyksiä vastaan. Tutkimusongelmana on arvioida, miten hyvin tuossa tehtävässä onnistuttiin ensinnäkin sotaa ennaltaehkäisevästi ja toisaalta, miten tehtävistä olisi selvitty sodan sattuessa.

Kylmän sodan ajan tutkimuksessa on otettava huomioon aikakauden erityisluonne. Tällöin joudutaan tekemään eroa tavanomaiseen sotahistoriaan, koska kylmä sota ei ollut tavanomainen sota mutta ei myöskään puhtaasti poliittinen tai taloudellinen ilmiö. Kylmän sodan asetelma perustui voimakkaasti asevoimaan ja sen käytön mahdollisuuteen, joten yksinomaan perinteisillä poliittisen historian menetelmilläkään ei tulla toimeen. On siis yhdistettävä noita molempia lähestymistapoja. Lisäksi on pyrittävä ottamaan huomioon tiedon vääristymät, sillä kylmä sota oli luonteeltaan voimakkaan ideologista. Propagandalla oli keskeinen sija, ja sen vaikutukset tuntuvat vielä jälkeen päinkin ja pakottavat ankaraan lähdekritiikkiin.²

Vielä on syytä mainita Suomea koskeva erityisongelma. Suuresta sotakronikoiden määrästä ja yleensäkin sodan ajan kokemisesta tärkeäksi muistelemisen kohteeksi lienee seurausta, että sodanjälkeisten vuosien puolustusvoimia verrataan kovin yksipuolisesti sodan aikana toimineeseen armeijaan, jonka riveissä oli puoli miljoonaa kokenutta sotilasta ja jonka materiaali jatkosodassa oli varsin ajanmukaista ja riittävää. Tällainen vertailuasetelma on luonnollisesti välttämätön lähtökohta, sillä sodasta kotiutettu armeija varusteineen muodosti sen pääoman, jolla rauhan ajan toiminta lähti käyntiin ja jolla myös jouduttiin pitkään elämään. Siksi tämäkin tarkastelu painottuu voimakkaasti sodanjälkeiseen kymmenvuotiskauteen, koska silloin ratkaistiin koko puolustusjärjestelmän toimintapuitteet.

Kaikkein tärkeintä on kuitenkin ulottaa analyysi ulkomaiden käsityksiin Suo-

men politiikasta ja puolustuskyvystä sekä mahdollisten vastustajien pyrkimykseen ja edellytyksiin toimia Suomessa. Arkistojen avautuminen antaa siihen jo hyviä mahdollisuuksia aina 1960-luvun loppupuolelle saakka. Näin voidaan entistä paremmin lähestyä myös kysymystä, mitä "suomettuminen" oikein oli ja missä määrin se ehkä koski puolustusvoimia.

Tilanne toisen maailmansodan päättyessä

Kesän 1944 suurtaisteluissa Suomen puolustusvoimat torjuivat Neuvostoliiton hyökkäyksen lopulta taemmissa asemissaan Karjalan kannaksella ja Laatokan Karjalassa sekä kykenivät sitten Pohjois-Karjalassa jopa merkittäviin vastahyökkäyksiin. Alkukesästä syntyneet henkilötappiot saatiin pääosin korvatuiksi ja aseistuksen laatu jopa parani Saksasta saapuneen kalustotäydennyksen ja äärimmillen kiihdytetyn sotateollisuuden tuotannon ansiosta.

Suomen puolustusvoimien sodanaikainen *henkilöstövahvuus* nousi elokuussa suurimmilleen, jolloin kokonaisvahvuus oli 528 000 henkeä. Siitä sotatoimiin osallistuneeseen osaan kuului noin 450 000 henkeä. Naisia oli puolustusvoimien palveluksessa 36 000. Maavoimiin kuului 15 divisioonaa, joista yksi oli panssaridivisioona, sekä kuusi prikaatia.³

Puolustuksen runkona kesällä 1944 oli *tulivoimainen tykistö*. Syyskuun alussa se käsitti 85 patteristoa, joista 47 oli kevyitä ja 38 raskaita. Lisäksi oli erillisiä raskaita ja järeitä pattereita. Kenttätykkejä oli yhteensä 1 025 ja ampumatarvikkeita 2,12 miljoonaa laukausta eli 2 000 kappaletta tykkiä kohden.⁴

Hyökkäyksen kulminoiduttua puna-armeijan divisioonaa alettiin siirtää jo heinäkuun lopulta alkaen Suomen rintamilta kohti Baltiaa ja Keski-Eurooppaa, missä valmistauduttiin maailmansodan ratkaisutaisteluihin. Jäljelle jääneillä joukoilla ei enää ollut kykyä hyökkäykselliseen toimintaan eteläistä Suomea vastaan.

Sotilaallisen tilanteen vakiintumisesta huolimatta oli Suomen hallitukselle tullut täysin selväksi, että Saksan rinnalla oltiin kulkemassa kohti tappiota. Oli aika kiirehtiä toimia *sodasta irtautumiseksi*. Presidentti Risto Ryti erosi tehtävistään elokuun alussa, ja hänen tilalleen eduskunta valitsi marsalkka Mannerheimin.

Myös Neuvostoliitolle oli edullista saada aikaan rauhansopimus Suomen kanssa. Niinpä Mannerheimin aloitteesta sovittiin *aselevosta*, joka alkoi pienen viivästyksen jälkeen 5. syyskuuta 1944. Sen ennakkoehtona oli suhteiden katkaisu Saksaan ja vaatimus saksalaisten joukkojen poistumisesta syyskuun puoliväliin mennessä. Etelä-Suomesta saksalaiset poistuivatkin ajoissa mutta yrittivät lähtiesseenään vallata vielä suomalaisten joukkojen hallussa olleen Suursaaren.

Aselevon alkamistunnelmia luonnehti ennen kaikkea epävarmuus tulevasta, vaikka myös sotaväsymys painoi jo mieliä ja pääsyä rauhan töihin odotettiin. Suurelle osalle puolustusvoimien vakinaista henkilöstöä sotatehtävät eivät suinkaan siihen loppuneet. Lapin sota, miinanraivaus merellä ja maa-alueilla sekä osallistuminen monenlaisiin liittoutuneiden määräämiin tukitoimiin olivat sekä vastenmielisiä että vaarallisia tehtäviä, mutta nekin lopulta hoidettiin.⁵

Neuvostoliiton tarkoituksena oli tehdä heti rauhansopimus Suomen kanssa,

mutta läntiset liittoutuneet vaativat pidettävän kiinni päätöksestä, että sodan lopputua järjestettäisiin yhteinen rauhankonferenssi. Suomalaiset eivät näistä liittoutuneiden välisistä sopimuksista ja niihin liittyneistä kiistoista tienneet mitään ja luulivat kannanottojen takana olevan aina neuvostohallituksen tai viime kädessä Josif Stalinin. Esimerkiksi Moskovan välirauhan teon viivästyminen on usein suomalaisarvioissa selitetty johtuneen halusta nöyryyttää suomalaisvaltuuskuntaa, vaikka kyseessä oli liittoutuneiden omien päätöksien viipyminen. Ratkaisuksi tuli, että solmittiin *välirauha* 19. syyskuuta, vaikka siihen sisältyi myös pysyväksi tarkoitettuja määräyksiä.⁶

Välirauhansopimuksessa määrättiin talvisodan päättänyt Moskovan rauhansopimus maaliskuulta 1940 palautettavaksi voimaan, lukuun ottamatta Porkkalan määräämistä Hangon tilalle vuokra-alueeksi. Alueluovutuksiin lisättiin Petsamo. Myös Moskovassa 1940 tehty sopimus Ahvenanmaan linnoittamattomuudesta todettiin voimassaolevaksi.

Puolustusvoimia koskivat erityisesti vaatimukset *saksalaisten aseistariisunnasta*, mikä käytännössä tuli merkitsemään Lapin sotaa, ja *kenttäarmeijan kotiuttamisesta* kahden ja puolen kuukauden kuluessa. Helsinkiin saapui Andrei Zhdanovin johtama Liittoutuneiden (Neuvostoliiton) valvontakomissio (LVK) antamaan lähempiä ohjeita sopimuksen noudattamisesta.

Ankarista välirauhanehdoista ja niiden tiukasta tulkinnasta huolimatta Suomen siirtyminen sodasta rauhaan onnistui lopulta paremmin kuin tuskin kukaan uskalsi toivoa. LVK noudatti tarkasti muutoseikkoja eikä ratkaisevalla tavalla sotkeentunut suomalaiseen sisäpolitiikkaan. Suomen kohtalo oli tässä suhteessa aivan erilainen kuin Romanian, joka solmi välirauhan Moskovassa samalla viikolla. Romania joutui aselevosta huolimatta sotatoimien kohteeksi ja pakotettiin myös osallistumaan suurin joukoin liittoutuneiden puolella sodan jatkamiseen Saksaa vastaan. Romaniassa liittoutuneiden valvontakomissio johti myös sisäpoliittisia puhdistuksia. Ero Romanian ja Suomen välillä johtui ensi sijassa siitä, että Suomen armeijaa ei ollut lyöty eikä valtiojohdossa tapahtunut vallankaappausta. Suomessa Neuvostoliiton tavoitteet olivat toiset. Etusijalle Stalin nimittäin asetti sotakorvauksien pikaisen saamisen.⁷

LVK määräsi kirjeellään 30.10.1944 *rauhan ajan puolustusvoimien kokoonpanon* pohjaksi vuoden 1939 alun tilanteen. Sen mukaisesti vahvuusrajaksi määrättiin 37 000 sotilasta. Maavoimiin sai kuulua yksi armeijakunta, kolme divisioonaa, yksi ratsuväkiprikaati ja neljä jääkäripataljoonaa eli yhteensä 26 000 miestä. Suojeluskuntajärjestö määrättiin lakkautettavaksi. Kotiutettavien joukkojen aseet piti koota puolustusvoimien varastoihin myöhemmin tapahtuvaa keskusvarikoihin siirtämistä varten. Merivoimien ja rajavartiolaitoksen kokoonpanot tuli sopia erikseen. Kotiuttamisen oli määrä tapahtua 8.11. - 5.12. välisenä aikana.⁸

Päämajasta annettiin marraskuun puolen välin tienoilla käskyt suojeluskunta-*piirien muuttamisesta aluejärjestöksi*, johon kuului 9 sotilasläänää ja 27 sotilaspiiriä. Rajavartiolaitos, enimmäisvahvuudeltaan 4 700 miestä, määrättiin ottamaan rajojen vartiointi vastuulleen 1.12. alkaen. Kotijoukkojen esikunta lakkautettiin ja Päämaja muutettiin Puolustusvoimien Pääesikunnaksi (Pv.PE).⁹

Suomessa on vielä jälkeen päinkin hämmästely syitä siihen, miksi LVK eli käytännössä Neuvostoliiton hallitus piti kiinni tiukasta kotiuttamisaikataulusta ja vahvuusrajoista, vaikka Lapin sota oli kesken ja myös maailmansota jatkui Keski-Euroopassa.

Kyseessä oli ensinnäkin liittoutuneiden keskenään sopima yleisperiaate, jonka mukaan *kaikkien* Saksan liittolaismaiden ja miehitettyjen alueiden asevoimat demilitarisoidaan ja aseet tuhoataan, ellei niitä käytetä taistelun jatkamiseen Saksaa vastaan. Esimerkiksi Suomelle oli Englannin sotilasjohdossa kaavailtu jo syksyllä 1943 erittäin ankarat rauhanehdot, jotka sisälsivät määräykset maan miehittämisestä joko kokonaan tai osaksi sekä asevoimien täydellisestä aseistariisunnasta. Sodan päätyttyä vuonna 1945 englantilaiset pitivät kiinni näistä periaatteista ja vaativat kaiken ylijäämäaseistuksen hävittämistä ja saksalaisten rakentamien sotilaslaitteiden tuhoamista. Näin tapahtuikin koko läntisessä Euroopassa ja verraten pitkälle myös Keski-Euroopassa. Pariisin rauhansopimuksen valmisteluvaiheessa Englanti vaati sotilasartikloja rajoittamaan Saksan entisten liittolaisten asevoimia.¹⁰

Toisena syynä vaatimukseen demobilisaatiosta oli venäläisten halu varmistaa, että Suomi noudatti välirauhansopimusta. Rauhanaikaisilla puolustusvoimilla ei olisi ollut kykyä estää mahdollista miehitystä. Mahdollisimman nopea kotiuttaminen suosi myös sotakorvausten aloittamista, kun henkilöstö ja ajoneuvot palautettiin talouselämän käyttöön. Kotiuttamisvaatimus ei siis suoranaisesti merkinnyt miehityksen valmistelua, joskin se liittyi tämän mahdollisuuden ylläpitoon.

Viimeiset saksalaiset poistuivat Suomen alueelta Kilpisjärvellä 27.4.1945, jolloin katsottiin toisen maailmansodan päättyneen Suomen osalta. Saksa antautui 9.5.1945. Käytännössä suomalaiset olivat irronneet sodasta jo edellisenä syksynä, yli puoli vuotta ennen muuta Eurooppaa. Maaliskuussa 1945 pidetyt eduskuntavaalit olivat myös merkki rauhantilan vakiintumisesta.

Nykyisin on hyviä perusteita arvioida, että Suomen irtautuminen sodasta tapahtui täsmälleen oikealla hetkellä ja verraten vähin vaurioin. Saksan tuki olisi loppunut joka tapauksessa, ja Suomea rangaistiin Saksan rinnalle sotaan liittymisestä siinä kuin muitakin Saksan liittolaismaita. Liittoutuneiden keskinäisistä neuvotteluista laadituista asiakirjoista voi päätellä, ettei erillissodan teesi tehnyt länsivaltoihin sen paremmin vaikutusta kuin talvisodan ajalta periytynyt hyvä maineeseen. Voidaan tietysti sanoa, että Suomelle asetetut välirauhanehdot ja muut vaatimukset olivat kohtuuttomia, mutta toisen maailmansodan yhteydessä ei yleensä ole ollut kysymys kohtuullisuudesta. Alueluovutuksista huolimatta *Suomi säilytti valtiorakenteensa ja valtiosääntönsä*, mikä ei onnistunut yhdellekään muulle Saksan rinnalla taistelleelle maalle.

Puolustusvoimien vaaran vuodet 1945 - 1948

Puolustusvoimien kotiuttamisen yhteydessä lyötiin kiinni organisaation ääri-
viivat, mutta yksityiskohdissa oli vielä paljon hiomista. Merkittävin oli kysymys

meripuolustuksen järjestelystä. Valvontakomissio oli vaatinut rannikkotykkien rajoittamista 140 kappaleeseen, kaikkien yli 120 millimetrin tykkien poistamista rannikkolinnakkeilta ja sukellusveneiden riisumista aseista. Tasavallan presidentti, marsalkka Mannerheim esitti LVK:n puheenjohtajalle, että raskaat tykit voitaisiin säilyttää linnakkeilla, koska molemmilla mailla oli yhteinen intressi Suomenlahden puolustamisessa. Samalla hän tarjoutui rajoitetun *puolustussopimuksen* tekoon. Zhdanov suostui 2.3.1945 Mannerheimin esityksiin siltä osin, että suurikaliiperiset tykit voitiin säilyttää Porkkalan länsipuolisilla linnakkeilla ja sukellusveneet pidettiin ”talvisäilössä” aseet irrotettuina. Suomalaiset lupautuivat tukemaan Neuvostoliiton Itämeren laivaston sotatoimia rannikkoalueilla, Saaristomerellä ja Ahvenanmaalla.¹¹

Uuden puolustuspolitiikan suuntaviivojen hahmottelun takana oli Mannerheimin lisäksi pääministeri J.K. Paasikivi ja puolustusvoimien johto. Tarkoituksena oli pelastaa puolustusvoimien toimintakyky ja saada rauhansopimuksen ehtoihin lievennyksiä. Aloite rajoitetuksi sotilaalliseksi liittosopimukseksi ei kuitenkaan johtanut tulokseen, sillä Stalin ei sodan kestäessä ja ennen rauhansopimusta hahmottanut neuvotella poliittisista järjestelyistä.¹²

Mannerheimin ja Zhdanovin väliset keskustelut puolustusliitosta ja viitteet Ahvenanmaan demilitarisoinnin lykkäämisestä tulivat ruotsalaisten tietoon ja hälyttivät heidät vaatimaan englantilaisilta toimenpiteitä. Kesällä 1945 Englannin sotilasjohdossa muutenkin pohdittiin asennoitumista Suomeen. Konkreettinen tarve oli Pariisin rauhansopimuksen valmistelu.

Elokuussa 1945 laaditussa *Englannin sotilasjohdon muistiossa* todettiin, että ”meillä ei ole mitään strategisia intressejä Suomessa”. Suomi oli luovutettu Neuvostoliiton vaikutuspiiriin, joten myös sen puolustusvoimien koko tuli rajoittaa niin pieneksi, että se riittää sisäisen järjestyksen turvaamiseen mutta ei anna Neuvostoliitolle voimallista. Lisäksi Ahvenanmaan saarten demilitarisointi oli koettava palauttaa voimaan. Tältä pohjalta määräytyikin Englannin politiikka Suomea kohtaan lähivuosien aikana.¹³

Suomen hallitus tai puolustusvoimien johto eivät olleet lainkaan tietoisia liittoutuneiden keskinäisistä sopimuksista ja rauhansopimuksen valmisteluun liittyvistä kiistoista, jotka voimistuivat syksyllä 1945 rauhankonferenssia valmisteluvien neuvottelujen alkaessa. Kesällä Suomen johdon ongelmana sen sijaan oli paljastuneiden asekatkójen aiheuttaman kriisin selvittely.

Päämajan operatiivisella osastolla oli ryhdytty jo elokuussa 1944 *toimiin mahdollisen miehityksen varalta*. Kenraaliluutnantti A.F. Airo hyväksyi eversti V.K. Nihtilän esittelemän ajatuksen aseiden kätkemisestä, mutta kovin hyvin ei tiedettä, kuinka tarkkaan hän sen jälkeen seurasi hankkeen edistymistä. Toimeenpanokäskyn Nihtilä antoi 23. syyskuuta, ja varsinaisesti *asekätöntä* pääsi alkamaan sotilaspiireissä joukkojen kotiuttamisen yhteydessä marraskuussa. Kaikkiaan kätettiin aseet noin 35 000 miehelle, joista oli tarkoitus muodostaa 34 sissipataljoonaa. Toimenpide oli välirauhansopimuksen vastainen, mutta kätöntään osallistuneet eivät syyllistyneet silloisen Suomen lain rikkomiseen. Asekätöntä kriminalisoitiin vasta myöhemmin keväällä 1945 tapahtuneen asekatkójen paljastu-

misen ja valtiollisen poliisin tutkinnan jälkeen taannehtivalla lailla “aseellisen toiminnan luvattoman valmistelun rankaisemisesta”. *Sissisodan valmisteluihin* kuului myös salaisen *tiedusteluverkoston* luominen Suomeen ja osaksi myös Ruotsiin.¹⁴

Välittömän miehitysuhan mentyä ohi pääesikunnassa ryhdyttiin jo talvella valmistelemaan asekatkojen ja tiedusteluverkon purkamista, mutta toimenpiteet päätettiin käytännön syistä siirtää kesään. Tammikuun puolivälissä 1945 pääesikunnasta annettiin myös käsky liikekannallepanon valmistelutöiden keskeyttämisestä toistaiseksi. LVK ei sitä suoraan ollut määrännyt, mutta katsottiin, ettei sellainen toiminta ollut nyt sopivaa. Asekatkojen paljastuminen keväällä antoi LVK:lle aiheen ankariin moitteisiin hallitusta ja puolustusvoimien johtoa kohtaan, mutta asian tutkiminen jäi valtiollisen poliisin vastuulle.¹⁵

Asekatkennällä oli merkittäviä puolustuspoliittisia seurauksia. Paasikivi ei hyväksynyt upseerien ulkopoliittisesti vaarallista ja poliittisen johdon tietämättä tapahtunutta toimintaa. Asia vaivasi poliittisen johdon suhtautumista puolustusvoimiin aina 1950-luvun alkuun saakka, vaikka Paasikivi pyrkiin varsinaisen suoritusportaan vapauttamaan vastuusta. Hän ei myöskään epäillyt asekatkojoiden kunniallisia motiiveja. Kommunistit saivat asekatkennästä lyömäaseen puolustusvoimia kohtaan, vaikka toisaalta oikeiston puolella toimintaa pidettiin lähinnä ansiona. Useat pätevät upseerit joutuivat eroamaan viroistaan, pidätetyksi tai poistumaan maasta. Myös vakinaisen henkilöstön keskuudessa suhtautuminen asekatkentaan jakoi mielipiteitä. Toisaalta asian suhteuttamiseksi on hyvä muistaa, että katkettyjen kevyiden aseiden määrä oli vain viisi prosenttia koko puolustusvoimien asevahvuudesta, eikä raskaita aseita ollut katkettyinä juuri lainkaan.¹⁶

On vaikea sanoa, mitä poliittisia tai sotilaallisia seurauksia hankkeella kaikkiaan oli. Ainakaan ei ole ilmennyt päteviä perusteita väitteelle, että asekatkenta olisi estänyt Suomen miehittämisen. Syksyllä 1944 sen esti vielä taisteluvalmis kenttäarmeija, eikä kotiuttamisen jälkeen tiedetä Neuvostoliitolla olleen konkreettisia suunnitelmia tai edes resursseja Suomen miehittämiseksi. Kesästä 1945 alkaen siihen olisi tietenkin ollut teknisiä mahdollisuuksia, mutta silloin aseita oli katkossa enää niin vähän ja organisaatio oli siinä määrin hajalla, ettei toiminnalla voinut olla kovin suurta ennalta estävää vaikutusta. Toisaalta asekatkenta oli osoitus sitkeästä maanpuolustushengestä ja saattoi antaa myös siihen osallistuneille henkistä ryhtiä vaikeana aikana.

Kaikkein merkittävin puolustusvoimien toimintaa rajoittava tekijä oli lopulta *Pariisin rauhansopimus* helmikuulta 1947. Se määräsi kokonaisvahvuuden ylärajaksi 41 900 sotilasta, 60 lentokonetta ja laivaston kokonaispouman rajoitettavaksi 10 000 tonniin. Lisäksi kiellettiin monia asetyyppejä ja määrättiin ylijäämäaseistus luovutettavaksi vuoden kuluessa. Vain alkava kylmä sota pelasti Suomen tältä velvoitteelta, kun liittoutuneet eivät kyenneet sopimaan luovutuksen toteutuksesta. Kysymys luovutusvelvollisuudesta ja reservien ylläpidosta pysyi kuitenkin avoimena pitkälle 1950-luvulle ja aiheutti epävarmuutta suunnittelulle. Ahvenanmaan asema jäi myös epäselväksi.¹⁷

Suomen varikoihin jäi verraten käyttökelpoista aseistusta 15 divisioonalle, mikä oli poikkeuksellista koko Euroopassa suurvaltoja ja Ruotsia lukuun ottamatta. Ilma- ja merivoimien varustus sen sijaan alkoi olla riittämätöntä ja vanhentunutta.

Puolustusvoimien *joukko-osastojen sijoituspaikat* määräytyivät lähinnä majoi- tus- ja varastotilojen perusteella. Monet joukot joutuivat elämään sodanaikaisissa parakeissa tai vanhentuneissa kasarmeissa vielä kymmenisen vuotta sodan jäl- keen. Jatkuvat *organisaatiomuutokset* ja yleinen *epätietoisuus tulevaisuudesta* rasittivat kantahenkilökuntaa ja aiheuttivat pätevän henkilöstön hakeutumista si- viilialoille. Osa henkilöstöstä jouduttiin myös vapauttamaan palveluksesta vir- kojen vähentämisen vuoksi. Määrärahat olivat minimissään, ja pitkät työ- ja varti- okomennukset haittasivat suuresti koulutusta. Toisaalta kovin suuren valmiu- den ylläpitoon ei katsottu olevan muutenkaan aiheita.¹⁸

Puolustusvoimien uudelleenjärjestelyn valmisteluvastuu annettiin kesällä 1945 komitealle, joka sai 1920-luvulla toimineen edeltäjänsä mukaisesti nimen *puo- lustusrevisio*. Se käsittelee monenlaisia asioita alkaen isänmaan historian opetuk- sen uudistamisesta ja uuden asevelvollisuuslain luonnostelusta aina puolustus- doktriinin määrittelyyn ja organisaation yksityiskohtiin. Komitean tärkein saa- vutus oli puolustusvoimien nopeiden ja summittaisten supistamistoimien estämi- nen sekä laajan poliittisen tuen hankkiminen maanpuolustuksen kehittämiseksi. Mietintö valmistui vasta vuonna 1949, koska piti odotella Pariisin rauhansopi- muksen valmistumista ja tulkintoja. Puolustusrevisio painotti yleisen asevelvol- lisuuden ja armeijan kaikenpuolisen ”kansanomaisuuden” säilyttämisen tärkeyt- tä sekä suositteli siirtymistä alueelliseen puolustusjärjestelmään.¹⁹

Sopimus ystävydestä, yhteistoiminnasta ja keskinäisestä avunannosta (yya) Suomen ja Neuvostoliiton välillä solmittiin 6.4.1948. Vaikka sillä oli sama otsik- ko kuin Neuvostoliiton esimerkiksi Unkarin ja Romanian kanssa tekemillä sopi- muksilla, Suomen yya oli noita sopimuksia selvästi rajoitetumpi, ei siis varsinai- nen liittosopimus. Presidentti Paasikivi oli verraten tyytyväinen saavutukseen, koska osoittautui, että Neuvostoliitolla oli kompromissivalmiutta. Vaihtoehtona ollut sopimukseton tila ei sekään houkutellut, sillä nyt saatiin ainakin määrite- tyksi puitteet toiminnalle kriisitilanteessa. Suomen tulkinta yya:sta korosti joh- dantoon kirjattua huomautusta Suomen pyrkimyksestä pysyä suurvaltojen risti- riitojen ulkopuolella sekä ”ystävyyssopimuksen” luonnetta, kun taas Neuvosto- liitossa haluttiin sopimus tulkita sotilasliitoksi tai ainakin Suomea sitovaksi po- liittiseksi liitoksi.

Keväällä 1948 tilanne oli kaikkiaan kireä, kun kylmän sodan ryhmittymiä muodostettiin kovin ottein. Syntyi itäinen ja läntinen blokki, ja monet ulkomailta arvioivat, että Suomi yksin tein liittyy itäblokkiin. Historioitsijoita on askarrutta- nut kysymys, miksi Suomi ei lopulta kulkenut ”Tshekkoslovakian tietä” ja miksi toisaalta ”suomalainen ratkaisu” ei onnistunut Neuvostoliiton naapureille Keski- Euroopassa? Uusimmat arkistotiedotkin antavat vastaukseksi vain viitteitä. Olen- naista on todeta, että Suomi pysäyttäessään Neuvostoliiton hyökkäyksen kesällä 1944 lunasti itselleen erikoisaseman, eikä Stalinilla muutenkaan ollut enää halua konfliktiin Pohjois-Euroopassa. Vastarinta Puolassa ja muuallakin itäisessä Kes-

ki-Euroopassa sitoi voimia. Neuvostoliitto oli heikentynyt ja tarvitsi kipeästi sotakorvauksia. Suomi ei myöskään sijainnut Saksan ja Venäjän välisellä akselilla ja jäi sivuun kylmän sodan painopistealueesta. Neuvostoliitolle riitti poliittisesti yya-sopimus, jolloin suhteita Suomeen voitiin esitellä mallina muillekin.²⁰

Euroopan poliittisesta yleistilanteesta löytyy myös vastaus kysymykseen, miksi Neuvostoliitto ei asettunut tukemaan eräiden suomalaisten kommunistien toiveita vallankaappauksesta keväällä 1948. Suomen tilanne oli silloin kuitenkin vaarallinen, koska kukaan ei voinut tietää, miten Neuvostoliitto olisi reagoinut kommunistien oma-aloitteisesti järjestämään provokaatioon. Siksi Paasikivi painotti puolustusvoimien kohteiden suojaamisen tärkeyttä ja käski tehostamaan näyttävien toimien *valmiutta kaappausyritysten torjuntaan*. Tässä yhteydessä palautuivat kuntoon myös Paasikiven asekatkennän jäljiltä heikentyneet suhteet puolustusvoimien johtoon.²¹

Kriisikevät 1948 päättyi kesällä pidettyihin eduskuntavaaleihin, joissa kommunistit kärsivät tappion. Presidentti Paasikivi nimitti pääministeri K.A. Fagerholmin johtaman hallituksen, jossa puolustusministerinä toimi sosiaalidemokraattisen puolueen puheenjohtaja Emil Skog. "Asevelisocialistit" vetivät tiukkaa linjaa äärivasemmistoon, joka syrjäytyi valtion johdosta pitkäksi aikaa.²² Neuvostoliitto arvosteli ajoittain voimakkaastikin tällaista sisäpoliittista kehitystä, mutta Paasikiven onnistui pitää ulkosuhteet kunnossa.

Suomi palautui vähitellen normaaliaikaan. Myös puolustusvoimien "vaaran vuodet" olivat ohi, sillä kommunistien tavoittelema "demokratisointi" - siis kommunistisen poliittisen kontrollin vahvistaminen ja henkilöstön puhdistus mieleiseksi - ei ollut tuottanut tulosta asekatkentakäytöstä huolimatta. Puolustusvoimien koulutus jatkui ja muikin toiminta oli palaamassa perinteisille linjoille, joskin muuttuneen sotilaspoliittisen aseman sekä sitä heijastaneiden Pariisin rauhansopimuksen ja yya-sopimuksen asettamissa uusissa kehyksissä.

Asevelvollisuuslaki 1950 ja organisaatiouudistus 1952

Puolustusrevisio tutki hyvin tarkkaan perusteita *asevelvollisuuslain* uudistukselle. Todettiin, ettei perustaviin muutoksiin ollut tarvetta. Vain palvelusaikojä oli hieman lyhennettävä. Puolustusrevisioiden mietintöön pohjautuvan hallituksen esityksen pohjalta asevelvollisuuslaki säädettiin eduskunnassa vuonna 1950. Palvelusajaksi määrättiin miehistöle 240 sekä päällystökse ja erikoistehtäviin koulutettaville 330 päivää. Lain alkuun liitettiin vanha velvoite: "Isänmaan ja laillisen yhteiskuntajärjestyksen puolustukseksi on jokainen Suomen mies asevelvollinen". Se katsottiin myös yleiseksi tehtäväksi puolustusvoimille.

Lain merkitystä on Vilho Tervasmäki arvioinut sattuvasti: "Uuden asevelvollisuuslain säätäminen oli ensimmäinen askel säännölliseen rauhan aikaan palauttamisessa. Sen voimaantumisen jälkeen laimenivat myös puolustusvoimien lakkauttamista ja palvelusajan lyhentämistä vaativat ehdotukset."²³

Rauhan ajan organisaation vahvistaminen oli vaikeampi tehtävä. Puolustus-

voimien sisällä oli kiistoja divisioona- ja prikaatimallia kannattavien välillä, ja myös rannikko- ja ilmatorjuntatykistön asemasta väiteltiin. Kaiken taustalla vaikuttanut kamppailu viroista ja toimista, sillä säästöpaineeet olivat kovat.²⁴

Vuonna 1948 oli toteutettu ns. koulutuskokoonpano, joka rakentui kolmen vajaan divisioonan ja kevyen prikaatin pohjalle. Lisäksi oli tehty alustava päätös rannikkotykistön ja ilmatorjuntatykistön liittämisestä maavoimiin. Syynä olivat sotakokemukset ja arviot sodan kuvan kehityksestä. Haluttiin parantaa maavoimien kykyä mairinnousujen ja maahanlaskujen torjuntaan. Tämä kanta pysyi myös puolustusvoimain komentajan jalkaväenkenraali Aarne Sihvon vuonna 1950 antamissa lausunnoissa puolustusrevision mietinnöstä. Lisäksi Sihvo suositti siirtymistä divisioona/rykmenttikokoonpanosta prikaatikokoonpanoon, jolloin perusteluna esitettiin

- suojajoukkojen suurempi valmius, joustavuus ja operaatiokyky,
- soveltuvuus paremmin sisäisen järjestyksen turvaamiseen sekä
- parempi rauhan ajan koulutuksen organisaatio aselajien välisen yhteistoiminnan harjoittelua varten.²⁵

Laki puolustusministeriön ja puolustuslaitoksen viroista ja toimista hyväksyttiin ja siihen liittyvät asetukset annettiin vuonna 1952 pääpiirtein puolustusvoimain komentajan kannan mukaisena lukuun ottamatta sitä, että virkojen ja toimien määrää vähennettiin. Niitä jäi puolustushallinnolle 8 520, mikä merkitsi 1527 viran vähennystä. Nämä olivat lähes kaikki jo avoinna. Supistukset jäivät pienemmäksi kuin hallitus oli alun perin kaavaillut, eikä uudesta kokoonpanosta koitunut merkittävää haittaa henkilöstölle, joka oli paljolti jo sijoitettu uusiin tehtäviin. Tärkeintä kuitenkin oli toimintojen vakinaistaminen pitkän epävarmuuden kauden jälkeen.²⁶

Puolustuslaitokseen kuului nyt kolme divisioonaa alaisinaan prikaateja ja erillisiä joukko-osastoja, panssariprikaati ja eräitä pääesikunnan alaisia joukko-osastoja. Merivoimiin sisältyi kaksi lippuetta ja kaksi laivastoasemaa sekä ilmavoimiin kolme lennostoa. Aluejärjestö käsitti seitsemän sotilasläänää, jotka jakaantuivat edelleen 27 sotilaspiiriin. Lisäksi pääesikunnan alaisina toimi sotilasopetuslaitoksia, varikoita ja laitoksia. Rajavartiolaitos jäi sisäasiainministeriön alaiseksi. Maavoimien prikaatiorganisaatio ulotettiin pian sodan ajan vahvuuksiinkin, mutta sen käytännön merkitys jäi toistaiseksi vähäiseksi liikekannallepanovalmistelujen rajoitusten vuoksi.²⁷

Kansainvälinen tilanne huononi nopeasti vuoden 1950 kesällä, kun Korean sota alkoi. Yleisesti arvioitiin, että sota heijastuisi myös Eurooppaan. Suomen hallituksen piirissä *puolustusvalmiuden heikkoa tilaa* pohdittiin useissa kokouksissa. Erityisesti ilmapuolustuksen puutteita pidettiin vakavina, koska Suomella ei ollut kykyä edes kunnolliseen ilmavalvontaan puhumattakaan sellaisesta torjuntakyvystä, jota yya-sopimus edellytti. Sen sijaan maavoimien valmiutta pidettiin riittävänä, Lappia ehkä lukuun ottamatta.²⁸

Puolustusvalmiuden parantamisen esteitä oli useita: Rahan puute sotakorvausten ollessa vielä kesken, kommunistien vastustus, jonka luultiin olevan Moskovasta ohjattua, sekä yya-sopimuksen neuvotteluelvoite. Jos Suomen hallitus olisi

todennut sodan uhan olevan ajankohtainen, Neuvostoliitto olisi saattanut vaatia neuvottelujen aloittamista yya-sopimuksen 2. artiklan perusteella.²⁹

Kysymys liikekannallepanovalmisteluista osoittautui erittäin vaikeaksi. Presidentti Paasikivi oli antanut jo 13.3.1948 pääesikunnalle valtuudet ryhtyä operatiivisiin ja liikekannallepanovalmisteluihin. Keväällä 1951 kuitenkin syntyi hälyä lehdistössä, kun maakunnissa suoritettujen henkilövaraukset tulivat julkisuuteen. Paasikiven kysyessä toiminnan laajuutta ja perusteita kävi ilmi, ettei puolustusvoimain komentaja löytänyt asiaa koskevaa esittelypaperia vuodelta 1948. Monien sekavien vaiheiden jälkeen puolustusministeriö lopulta kielsi kaikki yli rauhansopimuksen salliman vahvuuden (41 900) menevät liikekannallepanovalmistelut. Asian arkaluontoisuuteen vaikuttivat ilmeisesti vielä asekatkennän aikaiset kokemukset ja englantilaisten ilmoittama kanta, että mitään reservejä ei saa varata yli rauhansopimuksen salliman vahvuuden. Paasikivi ja hallitus katsoivat paremmaksi olla edelleen varovaisia tässä asiassa. Puolustusvoimissa keskityttiin lähinnä suojajoukkojen perustamisen valmisteluun ja jätettiin kenttäarmeijan reservit vähemmälle. Pääesikunnan järjestelyosaston vuonna 1954 laatiman muistion mukaan rauhansopimuksen salliman vahvuuden yli menevien reservien liikekannallepano olisi kestänyt neljästä kuuteen kuukautta, joten valmius oli laskenut todella heikoksi.³⁰

Neuvostoliitto ei missään vaiheessa ottanut kantaa reservien määrään tai niiden liikekannallepanon valmisteluun. Suomen poliittinen ja sotilasjohto vain oletti valvontakomission ajan kokemusten pohjalta, että kanta olisi ollut kielteinen. Samoin jäi varikoihin varastoitujen aseiden kohtalo avoimeksi, koska asiaa ei haluttu kielteisen vastauksen pelossa kysyä venäläisiltä ennen kuin marraskuussa 1952. Silloin Neuvostoliiton sotilasasiamies vastasi puolustusvoimain komentajan kysymykseen, ettei heillä ole aseiden suhteen mitään vaatimuksia vaan niille saa tehdä, mitä parhaaksi katsotaan.³¹

Marraskuussa 1952 pääesikunta esitteli presidentti Paasikivelle ja hallituksen tärkeimmille ministereille laajalti Suomen puolustussuunnitelmaa. Siinä varauduttiin eri tilanteissa Neuvostoliiton taholta mahdollisesti esille tuleviin vaatimuksiin yya-sopimuksen toimeenpanosta. Myös Lapin puolustuksen vahvistaminen oli esillä. Tämä esittely tarjosi uuden pohjan puolustussuunnittelulle, vaikka käytännön toimet saivat vielä odottaa.³²

Näkymät Paasikiven kauden päättyessä vuonna 1956

Presidentti Paasikiven peruslinjana puolustuspolitiikassa oli puolustuksen perustan säilyttäminen, vaikka määrärahoja sodan jälkeen ei haluttu suunnata perushankintoihin ennen sotakorvausten päättymistä vuonna 1952 ja talouselämän jälleenrakennuksen ollessa vielä pahasti kesken. Tärkein rintama oli sisäpoliittinen, eikä sitä saanut vaarantaa liiallisella aktiivisuudella puolustuksen alalla. On myös huomattava, että Neuvostoliiton kanta pysyi epäselvänä. Sieltä päin ei ylimalkaan haluttu puuttua Suomen puolustuksen tasoon, mutta kommunistien an-

kara vastustus saattoi olla Moskovan masinoimaa. Puolustusvoimien lippujuhlapäivän paraati järjestettiin ensimmäistä kertaa Helsingissä Senaatintorilla vuonna 1952. Neuvostoliiton taholta Mannerheimin syntymäpäivän juhlinta nostatti protesteja, mutta Paasikivi ei pitänyt niitä merkittävinä.³³

Presidenttikautensa lopulla Paasikivi katsoi taloudellisen ja poliittisen tilanteen jo sen verran paremmaksi, että oli aika ryhtyä puolustusmateriaalin perushankintoihin ja muutenkin kohentamaan valmiutta. Vuoden 1955 budjettiin sisältyi ensimmäinen varsinainen perushankintamääräraha³⁴, vaikka sitä ennenkin oli tehty pieniä hankintoja, joihin kuuluivat muun muassa suihkumoottoriset Vampire-harjoituskoneet Englannista. Kansainvälinen tilanne osoitti myös helpottumisen merkkejä, mistä osoituksena oli syyskesällä 1955 Neuvostoliiton ilmoitus Porkkalan palauttamisesta. Samoihin aikoihin Suomi hyväksyttiin YK:n jäseneksi ja liittyi Pohjoismaiden neuvostoon.

Vaikka yya-sopimusta ajatellen suurimmat puutteet olivat ilmapuolustuksen alalla, kehittäminen 1950-luvulla kohdistettiin lähinnä maavoimien ja merivoimien toimintakyvyn parantamiseen. Tähän oli moniakkin syytä. Tärkeimpänä vaikutti tarve pitää oma maa-alue hallussa kaikissa tilanteissa, oli sitten kysymys yya:n toimeenpanosta tai mahdollisesta Neuvostoliiton hyökkäyksestä. Siksi tuli kyetä perustamaan reservistä mahdollisimman suuret maavoimat ja niitä varten piti ensiksi modernisoida panssarintorjunta-aseistusta. Niinpä pantiin alulle kevyen ja raskaan singon kehittäminen. Seuraavana vuorossa oli rynnäkkökiväärien ja kevyiden konekiväärien prototyyppeiden valmistaminen. Myös uusien kasarmi- ja leirialueiden rakentaminen liittyi maavoimien kehittämisen kokonaisuuteen.³⁵

Ilmapuolustuksessa tyydyttiin aluksi ilmavalvonnan parantamiseen ja lentokoulutuksen ylläpitoon. Ratkaisu oli aivan oikea, sillä ilmavoimilla ei olisi ollut mitään mahdollisuuksia estää amerikkalaisten pommikoneiden lentoja Suomen yli, vaikka koko valtion budjetti olisi käytetty torjuntahävittäjien hankintoihin. Suomen asemaa helpotti se, ettei edes Neuvostoliitolla ollut tuohon aikaan kykyä torjua korkealla nopeasti lentäviä B 47 -pommikoneita, joten Suomellekaan ei voitu esittää sellaista vaatimusta. Tilanne muuttui vasta 1960-luvun alussa Neuvostoliiton kehittämien uusien ilmatorjuntaohjusten myötä.

Meripuolustuksen kohentaminen tuli ajankohtaiseksi Porkkalan palautuksen myötä vuonna 1956. Aluevesien laajennus vaati uutta aluskalustoa. Myös rannikkotyökistön rajoitukset valvontakomission ajalta menettivät merkityksensä, joten linnakkeita voitiin varustaa taas raskaalla ja järeällä tykkikalustolla.

Puolustusvoimien koulutuksessa hyödynnettiin sodan ajalta saatuja kokemuksia. Ohjesäännöt olivat jo vanhentuneita, mutta sodankäyneet kouluttajat osasivat asiansa muutenkin. Sotakorkeakoulun opettajat julkaisivat uusia taktisia periaatteita yhtenäistävä *Upseerin käsikirjan* vuosina 1950 ja 1953. Taktiikassa keskityttiin lähinnä puolustustaistelun kehittämiseen kesän 1944 kokemusten perusteella, mutta ongelmaksi nähtiin jo suurvaltojen asevoimien tukeutuminen voimakkaasti ydinaseisiin. Niitä vastaan oli vaikea löytää uskottavia puolustuskeinoja.³⁶

Berliinin kriisien heijastukset Suomeen

Presidentti Urho Kekkosen virkakauden alussa vuonna 1956 Neuvostoliiton johtaja Nikita Hrushtshev nimitti puheessaan Suomea *puolueettomaksi* maaksi. Kohta kuitenkin kansainvälinen tilanne taas kiristyi Suezin selkkauksen ja Unkarin kansannousun vuoksi. Vuonna 1958 koettiin jälleen Berliinin kriisi, joka osaltaan aiheutti jännitystä myös suomalais-venäläisissä suhteissa. Näitä ”yöpakasten” ongelmia selvitetäessä aloitettiin myös ensimmäiset asekaluston hankinnat Neuvostoliitosta.

Puolustusneuvoston toiminnan käynnistyessä vuoden 1958 alussa ensimmäisiä tehtäviä oli arvion tekeminen uhkakuvista ja maanpuolustuksen tilasta. Presidentti Kekkonen kielsi kuitenkin uhka-arvioiden pohdinnat ja suuntasi puolustusneuvoston toimet käytännössä lainsäädännön kehittämiseen, varuskuntien rakentamisohjelmien hyväksymiseen ja muuhun sen kaltaiseen toimintaan. Näillä aloilla alkoikin näkyä huomattavaa edistystä.³⁷

Vuoden 1961 kesällä kiista Berliinin asemasta synnytti jälleen *kriisitilanteen*, jonka arveltiin heijastuvan pian myös Pohjois-Eurooppaan. Näihin aikoihin oli puolustushallinnossa esillä erityisesti *ilmapuolustuksen kohentaminen*. Tutkittiin mahdollisuuksia hankkia Draken tai Mirage III -hävittäjiä, ja niitä käytiin myös koelentämässä. Rahoitusta ei kuitenkaan järjestynyt, eikä myöskään ollut varmuutta ilmataisteluojusten saamisesta. Rauhansopimus kielsi ”ohjattavien ammusten” hankinnan, ja Yhdysvallat rajoitti sotilasteknologian vientiä. Ilmatorjuntaohjusten saaminen koettiin tärkeäksi, kun keväällä 1960 oli saatu näyte niiden tehosta tiedustelukone U 2:n alasampumisen yhteydessä ja Neuvostoliiton puolustusministeri marsalkka Malinovski suositti ohjusten hankkimista myös Suomeen. Näissä merkeissä puolustusvoimien johto pohti tilannetta kesällä 1961 sekä päätyi esittämään puolustusneuvostolle ja hallitukselle merkittävää hankintaohjelmaa.³⁸

Tilanne sai dramaattisen käänteen, kun Neuvostoliitto lähetti 30.10.1961 Suomelle *nootin*, jossa viitaten Saksan taholta ilmenneeseen uhkaan ehdotettiin sotilaallisten konsultaatioiden aloittamista. Samana päivänä Neuvostoliitto räjäytti Novaja Zemljalla kaikkien aikojen voimakkaimman pommin, noin 60 megatonnin ydinräjähteen. ”Noottikriisinä” tunnettu vaihe paljasti ongelmia valtiojohdon kriisinhallintakyvyssä. Tieto hallituksen, ulkoasiainhallinnon ja puolustushallinnon välillä ei ratkaisevilla hetkillä kulkenut, vaan puolustusvoimien johto joutui hahmottamaan tilannekuvansa lähes yksin. Taustana oli poikkeuksellinen sisäpoliittinen tilanne, jossa presidentti Kekkonen varmisteli uudelleenvalintaansa Honka-liittoa vastaan. Pian kävi ilmi, että Neuvostoliiton tarkoituksena olikin ensi sijassa huolehtia Kekkosen kauden jatkamisesta, mutta myös sotilaspoliittisen tilanteen kireys oli vaikuttamassa nootin lähettämiseen.³⁹

Puolustusvoimain komentajan jalkaväenkenraali Sakari Simeliuksen käsityksen mukaan nootti edellytti sotilaallisen puolustuksen kehittämistä ja siihen liittyen tuntuvia ilmapuolustuksen materiaalihankintoja, jotta Suomi voisi todistaa Neuvostoliitolle kykenevänsä täyttämään sopimusvelvoitteet ja välttyisi siten yya-

sopimukseen perustuvilta avunantotoimilta. Presidentti Kekkonen käsityksen mukaan kysymys oli Neuvostoliiton johdon luottamuksen hankkimisesta Suomen politiikkaa kohtaan, ei niinkään puolustusmateriaalin määrästä. Presidentin mielestä ei myöskään ollut aihetta tunnustaa hyökkäyksen uhan olemassaoloa vaan hoitaa asia siviilivoimin. Näistä käsityseroista syntyi vaikea ristiriita puolustusvoimain komentajan ja ylipäällikön välille.⁴⁰

Ongelmaa pyrittiin ratkomaan muun muassa Simeliuksen perustamalla työryhmällä, joka sai tehtävän esittää toimia luottamuksen parantamiseksi. Samalla kehitettiin ohjelma "puolueettomuuskasvatusta" varten. Tähän liittyi myös Kekkonen Kouvolassa 28.12.1961 pitämä puhe, jossa hän hahmotti puolueettomuuspolitiikan perusteita ja puolustusvoimien roolia sen tukena.⁴¹ Puheen merkitystä on jälkeen päin pyritty myös kiistämään, mutta sen ajatukset muodostivat käytännössä pohjan Suomen turvallisuuspoliittiselle doktriinille, ja puheen teksti julkaistiin kirjassa⁴². Lisäksi Kekkonen palasi tähän teemaan ja toisti esittämänsä keskeiset teesit kirjassaan *Tamminiemi* vuonna 1980.

M a t e r i a a l i h a n k i n n a t

Sodan ajalta periytyneet runsaat *ampumatarvikevarastot* alkoivat 1950-luvun lopulla käydä vähiin koulutuskulutuksen ja ruutien pilaantumisen vuoksi. Vuonna 1956 varastoissa oli enää 113 miljoonaa käsiaseiden patruunaa. Talvisodan alussa niitä oli ollut 177 miljoonaa. Kenttätykistölle oli laukauksia enää keskimäärin neljä tuliannosta eli muutaman päivän kulutus.⁴³

Tykistön osalta kasvoi myös tarve modernisoida ja yhtenäistää kalustoa, sillä ampumatarvikehuolto vaikeutui kohtuuttomasti. Vuoden 1961 inventaariossa todettiin laukauksia olevan riittävästi vain kevyille kenttäkanuunoille (76 K 02), joiden taisteluarvo oli kyseenalainen. Uutta kotimaista raskasta kanuunaa (122 K 60) ei tilattu koesarjaa enempää, vaan ryhdyttiin *tykkien hankintaan Neuvostoliitosta*. Sieltä ostettiin 1960-luvulla aluksi raskaita kanuunoita (130 K 54) ja myöhemmin myös kevyitä haupitseja (122 H 63). Hankittu kalusto osoittautui hyväksi, ja sen mukana tuli runsaasti ampumatarvikkeita.⁴⁴

Hankinnat Neuvostoliitosta käsittivät myös käsiaseita, panssarivaunuja, merivoimien ja ilmavoimien kalustoa sekä räjähdysaineita. Kaupat rahoitettiin alkuvaiheessa tavalaruotoilla, mutta myös normaaleissa budjeteissa 1960-luvun alussa lisättiin määrärahoja. Englannista oli hankittu jo 1950-luvulla jonkin verran panssarikalustoa ja lentokoneita. Ranskasta aloitettiin suuri Fouga Magister -harjoituskoneiden hankinta. Vuonna 1962 puolustuslaitoksen menot olivat 2,2 prosenttia BKT:sta, kun vastaava osuus oli ollut 1950-luvulla 1,2 - 1,3 %.⁴⁵

Noottikriisin esiin nostama *ilmapuolustuksen ongelma* oli vaikeammin ratkaistavissa. Suomesta lähti puolustusministeri Lars Björkenheimin johtama valtuuskunta tammikuussa 1962 Neuvostoliittoon hankkimaan aseita. Moskovassa sovittiin nopeasti kaupoista, joihin sisältyi myös *ilmatorjuntaohjuksia ja torjuntahävittäjiä*. Kaupan vahvistaminen jäi kuitenkin kiinni Pariisin rauhansopimuksen tulkinnasta ja eduskunnan myöntämistä määrärahoista. Rauhansopimuksen allekir-

joittajamaa Englanti ei Yhdysvaltojen painostamana suostunut sotilasartiklojen lievennykseen ohjuskiellon osalta, ennen kuin ilmatorjuntaohjusten tilaus Neuvostoliitosta kesällä peruttiin ja Suomesta saatiin lupaus, että ohjuksia tullaan hankkimaan tasapuolisesti eri tahoilta eikä niistä muodosteta torjuntavyötä länttä vastaan.⁴⁶

Länsivaltojen pelkona oli Suomen joutuminen ilmatorjuntaohjusten myötä kytketyksi Neuvostoliiton ilmapuolustusjärjestelmään. Sen sijaan MiG 21 F-lai- vueen hankinnalle ilmataisteluohjuksineen ei lännen taholta asetettu esteitä. Vas- tapainoksi Englannista ostettiin pieni erä Vigilant -panssarintorjuntaohjuksia. Pariisin rauhansopimuksen allekirjoittajat tunnustivat vuoden 1962 lopulla tul- kinnan, joka salli puolustuksellisten ohjusten hankkimisen. Ilmatorjuntaohjuksia Suomeen ostettiin kuitenkin vasta 1970-luvun lopulla.⁴⁷

Neuvostoliitosta ostettiin MiG-hävittäjien lisäksi muun muassa panssarikalus- toa ja tykistöaseita sekä merivoimille kaksi Riga-luokan saattaja-alusta. Hankin- taan sisältyi myös ampumatarvikkeita ja räjähdysaineita siinä määrin, että puo- lustusvoimien materiaalitalanne kaikkiaan alkoi parantua.

Tässä vaiheessa osoittautui tarpeelliseksi hahmottaa hankintojen ulkopoliitti- set ulottuvuudet, jotta ei syntyisi ristiriitaa puolueettomuuspolitiikan kanssa. To- dettiin, että mahdollisista poliittisista paineista huolimatta materiaalin tulee so- pia nimenomaan Suomen oloihin sekä suomalaiseseen strategiaan ja taktiikkaan. Kaluston perushuollot oli pystyttävä tekemään kotimaassa, kun taas käyttö- ja huoltohenkilöstön erikoiskoulutus oli järjestettävä myyjämaassa, jotta ulkoma- sia kouluttajia ei tulisi Suomeen. Lisäksi pyrittiin hankkimaan riittävät varaosat ja ampumatarvikkeet ulkomaisen riippuvuuden vähentämiseksi.⁴⁸

Suomen sotilaspoliittinen asema helpottui 1960-luvun puolivälissä kansainvä- lisen tilanteen parantumisen ja suurvaltojen strategisen kehityksen vuoksi. Suur- vallat siirsivät ydinaseistuksensa iskuvoimaa yhä enemmän pommikoneista man- nertenvälisiin ohjuksiin, eikä ketään voinut velvoittaa korkealla lentävien ohjus- ten torjuntaan ydinasevaltojen välialueilla. Suomi jäi suurpolitiikan katveeseen, ja se näkyi myös kotimaisessa suhtautumisessa puolustuksen tarpeisiin.

Alueellinen puolustus

Suomen puolustusvoimien kehittäminen oli 1960-luvun alussa lähtenyt verra- ten hyvin käyntiin, ja pääesikunnan suunnittelijat laskivat samanlaisen suuntauk- sen voivan jatkua. Syntyi ns. K-ohjelma, jonka puitteissa kaikkia puolustushaa- roja piti kehittää tasapuolisesti. Se olisi merkinnyt puolustusmenojen tason ko- rottamista lähelle kolmea prosenttia bruttokansantuotteesta eli suunnilleen Sveit- sin tasolle. Sellaiseen ei eduskunnassa ollut valmiutta, eikä presidentti Kekkonen asettunut ohjelman taakse.⁴⁹

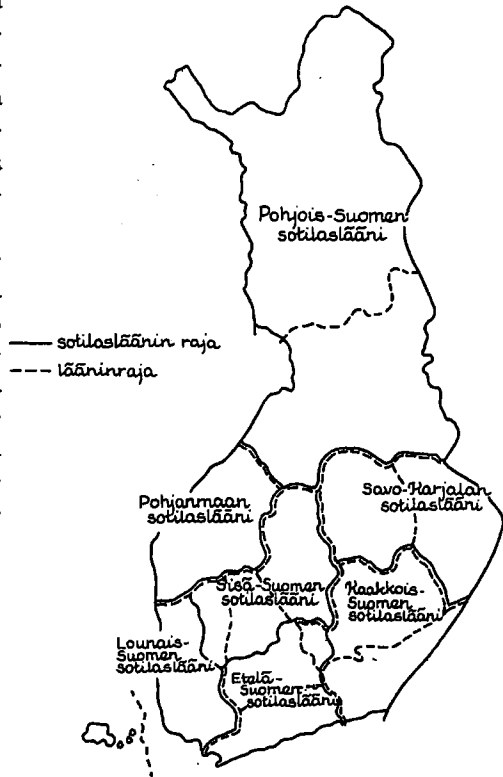
K-ohjelman romuttuminen aiheutui sekä poliittisen tilanteen muutoksesta että myös puolustusdoktriinin uskottavuusongelmista. Suurvaltojen rakentaessa yhä voimakkaampia ydinaseita ja strategisia ohjusjärjestelmiä, jotka kykenivät iske- mään toiselle mantereelle puolessa tunnissa, ei pienen maan tavanomaisen puo- lustuksen teho näyttänyt kovin merkittävältä, vaikka siihen olisi uhrattu entistä

enemmän varoja. Lisäksi yya-sopimuksen olemassaolo vaikeutti puolustusvalmistelujen suoritusta itäisiä uhkia vastaan. Suurten joukkojen perustaminen liikkekannallepanossa ja keskittäminen linjamaiseen puolustukseen aikoinaan sodassa koetulla tavalla tuntui uusissa oloissa kaikkiaan mahdottomalta tehtävältä.

Ratkaisuksi ehdotettiin muun muassa sissisotaa. Jugoslaviassa, Indokiinassa, Algeriassa ja Vietnamissa sissisodan opit olivat osoittautuneet tehokkaiksi mutta myös kaikille osapuolille raskaita tappioita tuottaviksi. Suomen puolustusvoimissa asiaa tutkittiin 1960-luvun alkupuolella ja päädyttiin siihen, ettei puolustusjärjestelmää kannata rakentaa ensi sijassa sissisodan ajatuksen pohjalle. Se ei sopinut poliittisesti yya-sopimuksen tarpeisiin eikä sillä katsottu olevan riittävää ennalta estävää pelotuskykyä. Myös miehittäjän sissientorjunta- ja kostotoimet arvioitiin niin raskaiksi, että sissisodalta olisi tositalanteessa ehkä kadonnut kansan tuki. Todettiin kuitenkin hyödylliseksi kehittää rajoitetumpaa sissitoimintaa vanomaisten sotatoimien tueksi alueellisen puolustuksen osana.⁵⁰

Alueellisen puolustuksen perusajatus oli hyväksytty jo vuonna 1949 puolustusrevisiossa, mutta sen toteutus jäi puolustusvoimien uudelleenjärjestelyssä 1950-luvulla puolitiehen. Nyt sen kehittämiseen palattiin, kun kävi ilmi, ettei varoja riitä kovin monien operaatiokykyisten yhtymien varustamiseen eikä joukkojen siirroille voida sodan sattuessa taata riittävää ilmasuojaa. Oli luotava rauhan ajan johtamisjärjestelmä ja aluejaotus, joka entistä paremmin vastasi yllätyshyökkäyksellä alkavan sodankäynnin vaatimuksia. Puolustusvoimain komentaja määräsi organisaatiotarkistuksen suunnittelun aloitettavaksi vuonna 1963, ja se laajeni pian suureksi uudelleenjärjestelyksi.⁵¹

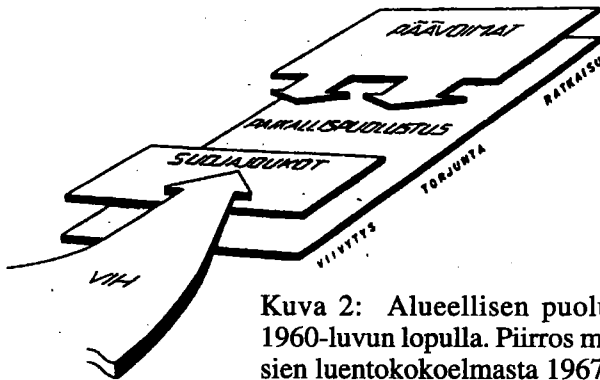
Päämääräksi asetettiin puolustusvoimien jatkuva toimintavalmius ja kyky aloittaa hyökkäyksen tehokas torjunta myös yllätyshyökkäyksen sattuessa. Aluksi muutettiin sotilaallista aluejakoa vuonna 1966 niin, että kolmen divisioonan tilalle muodostettiin seitsemän itsenäiseen taisteluun kykenevää sotilasläänä. Ne saivat vastuul-

Kuva 1: Uudet sotilasläänit 1.7.1966 ja siviililäänit.

leen kaikki sotilaallisen maanpuolustuksen valmistelut alueillaan. Rauhanajan joukot alistettiin sotilaslääneille käytettäväksi sodanajan suojajoukkojen runkoina. Päävoimien perustamisesta liikekannallepanossa ja paikallispuolustuksesta vastuullisiksi määrättiin sotilaspriirit, joita silloin oli 27. Myöhemmin niitä yhdistettiin niin, että jäljelle jäi lopulta 23 sotilaspriiriä. Ilma- ja merivoimat pidettiin ylijohdon alaisina, jotta niitä voitaisiin käyttää koko maan alueella painopistemäisesti aina tarpeen mukaan.⁵²

Alueellisen puolustuksen taistelutavan ulottaminen taktiikkaan ei ollut kovin nopeasti toteutettavissa. Vähitellen noin kymmenen vuoden kuluessa saatiin kuitenkin valmiiksi koko maan kattanut johtamisjärjestelmä ja lähinnä sotilaspriirien vastuulla ollut paikallispuolustus, jonka muodostaman "maton" päällä liikuteltavat yleisjoukot saattoivat taistella puolustus- hyökkäys- tai viivytystehtävissä.

Kuva 2: Alueellisen puolustuksen rakenne 1960-luvun lopulla. Piirros maanpuolustuskursien luentokokoelmasta 1967.

Tarkoitus oli hyökkäyksen sattuessa pitää hallussa tärkeimmät alueet ja antaa periksi vähemmän tärkeillä suunnilla. Vihollista valmistauduttiin hidastamaan ja kuluttamaan sinä aikana, kun päävoimia ryhmitettiin ratkaisutaisteluja varten. Tällaista taistelutapaa koulutettiin 1970-luvulla, ja operatiiviset suunnitelmat laadittiin sen mukaisesti maan eri alueille.⁵³

Sodanajan joukkoihin varattiin suuri määrä reserviläisiä, lähes 700 000 miestä. Kaikille ei alkuvaiheessa olisi riittänyt ajanmukaisia sotilasvarusteita eikä heitä ollut sijoitettu perustettaviin, yhteensä noin 500 000 sotilaan joukkoihin. Sotakokemuksien perusteella pidettiin kuitenkin tärkeänä saada mahdollisimman paljon reserviläisiä palvelukseen heti liikekannallepanon alkuvaiheissa, jotta aikaa hukkaamatta voitaisiin aloittaa kohteiden suojaaminen, koulutus, varustaminen ja linnoittaminen. Kukaan ei voinut kuitenkaan tietää, millaisessa tilanteessa sotaan ehkä jouduttaisiin, ja siksi oli elintärkeää varmistaa liikekannallepanon onnistuminen kaikissa oloissa. Joukot oli määrä perustaa ja saattaa sotavalmiiksi pääpiirtein suunnitelluilla käyttöalueillaan, jotta hyökkäyksen sattuessa ei tarvitsisi tehdä kovin paljon ilmahyökkäyksille arkoja siirtoja.

Tshekkoslovakian miehitys elokuussa 1968 antoi muistutuksen siitä, millaisille vaaroille Neuvostoliiton rajamaissa oltiin alttiina. Varsovan liiton joukot suorittivat silloin massiivisen miehitysoperaation, johon osallistui kaikkiaan puoli miljoonaa sotilasta, 25 divisioonaa ja 5 000 panssarivaunua vahvojen ilmavoimien tukemina. Neuvostoliitto suojasi operaatiota myös muilla rajoillaan, muun muassa Itämerellä. Läntinen sotilasliitto Nato ei reagoinut, mutta kaikkialla pantiin merkille Varsovan liiton kyky suurten joukkojen käyttöön.⁵⁴

Vaikka Suomessa ei silloin koettu suoranaista hyökkäyksen uhkaa, valvonnan ja alueloukkausten torjunnan valmiutta kohotettiin erityisesti Suomenlahden rannikolla ja ilmatilassa. Kokemukset antoivat aiheen tehostaa päivitysvalmiutta yleisestikin puolustusvoimissa.⁵⁵

Puolustusjärjestelmän kehittämisessä painopiste oli nyt selvästi yllätyshyökkäyksen torjuntakyvyn parantamisessa. Merivoimien laivastoyksiköitä vahvistettiin ja satamiin johtavien väylien sulkemiseksi rakennettiin tornitykkipattereita. Lentokenttien sulkemisvalmiutta kohennettiin, ja yleensäkin tehostettiin maahanlaskujen torjuntakykyä. Samalla todettiin, että alueellinen puolustusjärjestelmä kaikkiaan tarjosi parhaan mahdollisen ratkaisun myös voimakkaan yllätyshyökkäyksen ennalta estämiseen ja torjuntaan.

Kenttäohjesäännön yleinen osa vuonna 1973 vakinaisti kokeilukäytössä olleet ohjeet alueellisesta puolustuksesta. Riittävien joukkojen varustaminen tuotti kuitenkin suuria vaikeuksia, eikä puolustusbudjetin kasvattamisesta ollut juuri toiveita. Paikalliset joukot ja merkittävä osa päävoimista oli toistaiseksi pakko jättää lähinnä vanhan aseistuksen varaan.

Ulkomaisia arvioita alueellisen puolustuksen tehosta on toistaiseksi ollut vaikea saada. Yleisesti kuitenkin tiedetään, että se arvioitiin käyttökelpoiseksi järjestelmäksi toimimaan puolueettomuuden tukena ja myös sotilaallisesti tehokkaaksi. Merkittävää on, että Yhdysvalloissa suhtautuminen Suomen politiikkaan ja luottamus puolustusvoimien kykyyn täyttää tehtävänsä parani 1960-luvun lopulla huomattavasti noottikriisin jälkitilanteeseen verrattuna.⁵⁶

P u o l u s t u s k o m i t e o i d e n a i k a

Puolustuslaitoksen *yhteiskuntasuhteet* olivat liittyneet lähinnä asevelvollisten koulustehtävään ja puolustuspoliittiseen päätöksentekoon. Myös kansalaisyhteiskunnan periaatteita jouduttiin 1960-luvun yhteiskunnallisen murroksen vuoksi arvioimaan uudelleen.

Puolustusvoimain komentajaksi jalkaväenkenraali Simeliuksen jälkeen vuonna 1965 nimitettiin Yrjö Keinonen. Noihin aikoihin pyrittiin modernisoimaan koulutusjärjestelmää ja parantamaan puolustusvoimien suhteita yhteiskuntaan, sillä näissä asioissa ilmeni jatkuvasti ongelmia.

Jo Simeliuksen kaudella oli aloitettu presidentti Kekkonen erityisesti suosima puolueettomuuskasvatus tunnuksella "Ei ketään vastaan vaan kaikki itsenäisen Suomen puolesta". Tämä linja tuottikin tulosta, sillä sisäpoliittiset kamppailut maanpuolustuksen roolista hieman vaimenivat ja puolustusvoimien henkilöstö

hyväksyi selkeästi määritetyn puolueettomuusajatuksen. Myös maan johtavia yhteiskuntatieteilijöitä ja pedagogeja oli kytketty sotilaskoulutuksen tehon ja ilmapiiriin parannustyöhön. Tästä esimerkkinä oli Kiljavalla vuonna 1964 järjestetty suuri varusmieskasvatusseminaari, jossa hahmoteltiin rajussa muutoksen tilassa olevan yhteiskuntakehityksen kanssa sopuisuudessa olevia toimenpiteitä.⁵⁷

Kenraali Keinonen jatkoi Simeliuksen alullepanemia uudistuksia. Hän pyrki erityisesti kehittämään liikuntakoulutusta ja kenttäoloissa tapahtunutta taistelukoulutusta. Keinonen oli kuitenkin ristiriitoja herättävä persoona, joka kohtasi vastarintaa erityisesti puolustusvoimien vanhemman päällystön keskuudessa. Presidentti Kekkonen joutui huomauttamaan hänelle varomattomista poliittisista lausunnoista. Kekkonen kannan mukaan upseerien piti keskittyä puolustusvalmiuden kehittämiseen ja valmistautumiseen maan puolustamiseen kaikissa oloissa turvallisuuspoliittisen peruslinjan ja annettujen resurssien puitteissa eikä upseerien ollut sopivaa puuttua politiikkaan.⁵⁸

Puolustusbudjetin riittämättömyys annettuihin tehtäviin nähden alkoi vaivata puolustusvoimien toimintaa yhä enemmän. Myös puolustusdoktriinin ja siihen liittyen asevelvollisuuden ajanmukaisuutta epäiltiin.⁵⁹ Näitä asioita tutkimaan perustettiin vuonna 1970 parlamentaarinen puolustuskomitea, jota johti professori Jan-Magnus Jansson. Kokoonpano ja työskentelyperiaatteet muistuttivat sodanjälkeisen ajan puolustusrevisiota, joskaan niin perusteelliseen selvitystyöhön ei nyt ryhdytty. Puolustuskomitea piti tehtyjä puolustusratkaisuja tarkoituksenmukaisina ja esitti puolustusvoimien tehtävien kirjaamista lakiin.

Vuonna 1974 hyväksytyn lain mukaan *puolustusvoimien tehtäviksi* määrättiin

- huolehtia valtakunnan maa- ja vesialueen sekä ilmatilan valvonnasta yhdessä muiden viranomaisten kanssa,

- turvata valtakunnan alueellinen koskemattomuus sekä
- puolustaa valtakuntaa ja sen oikeusjärjestystä sekä kansan elinmahdollisuuksia ja perusoikeuksia.

Lisäksi tehtäviin kuului kaikkinaisen puolustusvalmisteluista huolehtiminen, virka-apu ja myötävaikuttaminen YK:n rauhanturvajoukkojen perustamiseen. YK-tehtävistä tulikin 1970-luvulla puolustusvoimille merkittävä tehtäväalue, jolla tuettiin Suomen puolueettomuuspolitiikkaa.

Toinen parlamentaarinen puolustuskomitea 1975 - 1977 jatkoi edellisen linjoilla. Kolmas komitea 1979 - 1981 painotti noin 250 000 sotilaan suojajoukkojen varustamisen ensisijaisuutta, joustavan valmiudenkohottamisjärjestelmän kehittämistä ja huomautti myös risteilyohjusten muodostamasta uudesta uhasta.

Ilmapuolustus nousi 1970-luvulla keskeiseksi kehittämiskohteeksi. Vuosikymmenen alusta lähtien hankittiin joka sään toimintakyvyn omaavia ruotsalaisia Draken-hävittäjiä yhteensä kahden laivueen verran ja myöhemmin myös englantilaisia Hawk-harjoitushävittäjiä 50 kappaletta. Lisäksi ostettiin Neuvostoliitosta MiG 21 bis -hävittäjiä ja ilmatorjuntaohjuksia sekä aluetorjuntaan että joukkojen suojaksi.⁶⁰

Puolustuspolitiikasta ei Urho Kekkonen presidenttikauden lopulla vallinnut kovinkaan suurta erimielisyyttä, vaikka sisäpoliittinen kiistely Suomessa ajoit-

tain kärjistyi. Ero oli merkittävä 1960-lukuun nähden, jolloin presidentti Kekkonen epäili vakavasti puolustusvoimien kehittämisen hyödyllisyyttä ydinaseiden hallitsemassa maailmassa.⁶¹ Vakauten vaikutti osaltaan puolustusvoimain komentaja kenraali Lauri Sutela, jonka suhteet presidenttiin olivat hyvät. Puolustusvoimien toiminta oli saanut säännölliset puitteet yhtä lailla ulkopoliitikan tukena kuin puolustusvalmistelujen suoritusperiaatteissakin.

Suomen kansainvälinen asema vahvistui erityisesti Euroopan turvallisuus- ja yhteistyökokouksen isännöyden johdosta, ja ulkopoliitikan hoidosta vallitsi kaikkiaan suuri kansallinen yksimielisyys. Välillä tosin syntyi kiistoja yya-sopimuksen tulkinnoista. Äärivasemmisto piti sopimusta ensisijaisena ulkopoliitikan ohjenuorana, kun taas oikeammalla korostettiin mieluummin puolueettomuutta. Neuvostoliiton taholla yya nähtiin mielellään liittosopimuksena ja esitettiin aika ajoin sotilaallisen yhteistyön tiivistämistä. Sellaiset hankkeet kuitenkin torjuttiin. Yhteistyö rajoittui kalustohankintoihin, sotilasurheiluun ja ystävyysvierailuihin.⁶² Myöskään sisäpoliittinen "suomettuminen" ei ulottunut puolustusvoimien piiriin, vaan itsenäisyyttä oltiin valmiit puolustamaan kaikkia hyökkäyksiä vastaan.

Kolmas parlamentaarinen komitea jäi sarjassa viimeiseksi, mutta 1980-luvulla samantapaista selvitystyötä jatkettiin suppeammassa puolustuspoliittisissa neuvottelukunnissa. Presidentti Mauno Koivisto ei ollut tyytyväinen komiteoissa ilmenneeseen taipumukseen puuttua turvallisuuspolitiikan linjauksiin vaan katsoi paremmaksi rajoittaa pohdinnat tarkoin puolustuspolitiikan alalle. Koivisto seurasi ylipääällikkönä tarkoin puolustusvoimien toimintaa ja yleensäkin sotilasalan tapahtumia sekä antoi ohjeita myös operatiivis-strategisissa kysymyksissä. Hänellä oli entisenä rintamamiehenä hyvä tuntuma sotilaselämän käytäntöihin.⁶³

Tilanne kylmän sodan päätösvaiheessa

Kansainvälinen tilanne kiristyi 1980-luvun alussa muutaman vuoden ajaksi sekä Afganistanin sodan että Keski-Eurooppaan sijoitettavista keskikantaman ohjuksista käydyin kiistan vuoksi. Suomea koski erityisesti uusien risteilyohjusten muodostama uhka, kun oli kehittymässä vaara niiden lentämisestä maamme yli.⁶⁴ Tilanne muistutti taas jossain määrin noottikriisin aikaista ongelmaa ilmapuolustuksen alalla. Risteilyohjuskysymyksellä perusteltiin myös uusien, tehokkaiden torjuntahävittäjien hankinnan tarvetta.

Maanpuolustuksen valmiusjärjestelmä oli voimakkaan kehittämisen kohteena. Valmiuslainsäädännön uudistuksella pyrittiin mahdollistamaan joustava valmiuden kohotus kaikissa tilanteissa. Tähän liittyi tiedustelun ja valvonnan sekä johtamispaikkojen suojauksen tehostaminen. Myös pääkaupungin puolustusta ja valtiojohdon kriisiajan toimintamahdollisuuksia ryhdyttiin tehostamaan.⁶⁵

Alueellisen puolustuksen rakentaminen oli kahden vuosikymmenen kuluessa edennyt pitkälle. Järjestelmää kehitettiin 1980-luvulla sopeutumaan entistä paremmin maan eri alueiden ominaispiirteisiin. Lapin puolustukseen oli kiinnitetty jo aiemmin erityistä huomiota vahvistamalla pohjoisia varuskuntia sekä koulut-

tamalla sikäläisiin oloihin perehtyneitä ja erikoisvälineistöllä varustettuja taistelijoita. Suomen toinen strateginen painopistealue etelässä vaati toisenlaisia ratkaisuja, joita kehitettiin edelleen. Ahvenanmaan puolustus pysyi ongelmallisena ja synnytti ajoittain keskusteluja sen demilitarisoidun aseman muutostarpeista.

Kylmän sodan päättyessä 1980-luvun lopussa puolustusvoimien *sodan ajan joukkoihin* oli varattuna noin 540 000 sotilasta. Siitä maavoimien osuus oli 440 000, merivoimien 12 000, ilmavoimien 30 000 ja rajavartiojoukkojen 23 000 sotilasta. Maavoimien prikaateja oli yhteensä 27 jakaantuen seuraavasti: 2 panssari-, 10 jääkäri-, 1 rannikko- ja 14 jalkaväkiprikaatia. Lisäksi maavoimiin kuului 50 erillistä pataljoonaa. Merivoimiin sisältyi kaksi laivastoa, joissa oli muun muassa 2 tykkivenettä, 8 ohjusvenettä ja 2 miinalaivaa. Ilmavoimissa oli kolme lennostoa, kalustonaan muun muassa 40 Draken ja 17 MiG 21 bis -torjuntahävittäjiä sekä noin 50 Hawkharjoitushävittäjää. Ongelmana oli maavoimien prikaateilla ajanmukaisen raskaan aseistuksen, maastoajoneuvojen ja ampumatarvikkeiden puute. Ilmavoimien torjuntahävittäjät ja kaukovalvontatutkat odottivat uusimista.⁶⁶

Puolustusvoimien organisaatiota oli jouduttu tarkistamaan varsin usein, eikä 1980-luku tässä suhteessa tehnyt poikkeusta. Aselajijoukkojen johtosuhteet ja kokoonpanot pysyivät kiistojen aiheina. Koulutettavien asevelvollisten määrän pienentyminen ja säästötarpeet aiheuttivat puolestaan paineita joukko-osastojen ja varuskuntien yhdistämiseen. Toisaalta kertausharjoitusten ja niihin osallistuvien reserviläisten määrä oli kasvussa, joten kouluttajajenkilöstöä sitoutui runsaasti tälle tehtävälle.

Jo 1970-luvulla merkittävästi laajentunut *rauhanturvaamistoiminta* saavutti vuonna 1989 kohokohtansa Namibian itsenäisyyttä tukeneessa operaatiossa, jossa Suomella oli keskeinen rooli. Namibia antoi jo aavistuksen myös tehtävien muuntumisesta kylmän sodan jälkeen, sillä toiminta painottui nyt vaalien valvontaan ja vastaaville siviilimaisille aloille.⁶⁷

Kylmän sodan päättyessä Suomen turvallisuuspoliittinen asema oli yleisesti tunnustettu ja vakiintunut. Puolustusvoimat olivat suorittaneet osuutensa sen kehityksen tukena, joka nosti Suomen taloudellisesti ja poliittisesti toisen maailmansodan päättymisen aikaisesta aallonpohjasta vakaalle kehityksen tielle.

VIITTEET

¹ Viimeisimpien ylilyöntien tarkastelusta ks. Mikko Majander, "Suomettumisen toinen potenssi", *Ulkopolitiikka* 1/1998, s. 5 - 12.

² Ks. lähemmin Pekka Visuri, "Suomi kylmässä sodassa" teoksessa Timo Soikkanen (toim.), *Lähihistoria. Teoriaan, metodologiaan ja lähteisiin liittyviä ongelmia* (Turun yliopiston poliittisen historian tutkimuksia 1, Turku 1995), s. 257 - 276.

³ Lähemmin Pekka Visuri, *Totaalisesta sodasta kriisinhallintaan. Puolustusperiaatteiden kehitys läntisessä Keski-Euroopassa ja Suomessa vuosina 1945 - 1985* (Otava, Keuruu 1989), s. 172.

⁴ Lauri Harvila, "Suomen kenttätykistöjoukkojen tykkikalusto sodissa 1939 - 1945", *Suomen Sotahistoriallinen Seura ja Sotamuseo*, vuosikirja X (Helsinki 1978), s. 70 ja 78.

⁵ Esim. Niilo Lappalainen, *Aselevon jälkeen* (WSOY, Juva 1997) ja Helge Seppälä, *Asemasodasta katkeraan rauhaan* (Orient Express, Falun 1991).

- ⁶ Tuomo Polvinen, *Teheranista Jaltaan. Suomi kansainvälisessä politiikassa II: 1944* (WSOY, Juva 1980), s. 106 - 124.
- ⁷ Ks. Pekka Visuri, "Valvontakomission vaikutus Suomen sotilaspolitiikkaan", *Sotahistoriallinen Aikakauskirja* 16/1997, s. 58 - 77.
- ⁸ Sama, s. 62.
- ⁹ Päämajan järjestelyosaston käskyt 6. - 18.11.1944, Sota-arkisto (SArk), T 19498/16. Ks. myös Matti Kosonen - Juha Pohjonen, *Isänmaan portinvartijat. Suomen rajojen vartiointi 1918 - 1994* (Otava, Keuruu 1994), s. 326 - 327.
- ¹⁰ Lähemmin Pekka Visuri, *Puolustusvoimat kylmässä sodassa. Suomen puolustuspolitiikka 1945 - 1961* (WSOY, Juva 1994), s. 45 - 47 ja Englannin sotaministeriön ulkoministeriön pyynnöstä valmistama muistio *Finland, Principles of an Armistice, Suggestions*; Military SubCommittee 3.9.1943, Public Record Office (PRO), Lontoo, WO 193/275.
- ¹¹ Visuri (1997), s. 65.
- ¹² *J.K. Pasikiven päiväkirjat 1944 - 1956, I osa*, (WSOY, Juva 1985), s. 90 - 155 ja Martti Turtola, *Erik Heinrichs - Mannerheimin ja Paasikiven kenraali* (Otava, Keuruu 1988), s. 234 - 247.
- ¹³ Ks. Visuri (1994), s. 46 - 47.
- ¹⁴ Matti Lukkari, *Asekätkentä* (3. painos, Otava, Keuruu 1992), erityisesti s. 27 - 30, ja Lappalainen (1997), s. 82 - 105 ja 121 - 136. Ks. myös Raimo Heiskanen, *Saadun tiedon mukaan... Päämajan johtama tiedustelu 1939 - 1945* (Otava, Keuruu 1945), s. 272 - 285, Pertti Kilkki, *Valo Nihilä - päämajan eversti* (WSOY, Juva 1994), s. 160 - 175 ja Seppälä (1991), s. 196 - 223.
- ¹⁵ Ks. Visuri (1994), s. 28 - 32.
- ¹⁶ Lähemmin Visuri (1997), s. 67 - 71.
- ¹⁷ Ks. Visuri (1994), s. 49 - 52.
- ¹⁸ Ks. esim. Jyri Paulaharju - Martti Sinerma, *Suomen kenttätukikunnan historia, III osa 1944 - 1990* (Suomen Kenttätukikunnan Säätiö, Lappeenranta 1991), s. 12 - 56.
- ¹⁹ Lähemmin Visuri (1989), s. 177 - 181.
- ²⁰ Ks. esim. John Lewis Gaddis, *We now Know. Rethinking Cold War History* (Clarendon Press, Oxford 1997), s. 17 - 20 ja Jussi Hanhimäki, *Containing Coexistence. America, Russia, and the "Finnish Solution" 1945 - 1956* (Kent State University Press 1997), s. xii - xvi ja 35 - 42.
- ²¹ Puolustusvoimien valmistuimista keväällä 1948 ylimmän johdon tasalla ks. Visuri (1994), s. 66 - 70 ja toiminnasta joukoissa Lappalainen (1997), s. 325 - 367.
- ²² Ks. esim. Juhani Salminen, *Asevelijunta. Kertomus asevelisukupolven kommunisminvastaisesta taistelusta 1940 - 1959* (Gummerus, Jyväskylä 1996), s. 179 - 193.
- ²³ Vilho Tervasmäki, *Puolustushallinto sodan ja rauhan aikana 1939 - 1978* (Hämeenlinna 1978), s. 265.
- ²⁴ Lähemmin Visuri (1994), s. 97 - 104.
- ²⁵ Visuri (1989), s. 184.
- ²⁶ Sama, s. 186.
- ²⁷ Sama ja Visuri (1994), s. 101 - 105.
- ²⁸ *J.K. Paasikiven päiväkirjat, II osa, 1949 - 1956* (WSOY, Juva 1986), s. 124 - 179.
- ²⁹ Sama.
- ³⁰ Visuri (1994), s. 108 - 110 ja 121.
- ³¹ Sama, s. 111 - 112.
- ³² Sama, s. 113 - 114.
- ³³ *Paasikiven päiväkirjat II*, esim. s. 178 - 179, 209 - 213, 220 ja 281 - 285.
- ³⁴ Sama, s. 438.
- ³⁵ Visuri (1994), s. 116 - 122. Jalkaväen aseiden kehittämisestä ks. myös Sakari Simelius, *Puolustusvoimien puolesta* (WSOY, Juva 1983), s. 134 - 139.
- ³⁶ Visuri (1989), s. 189 - 193 ja Vesa Tynkkynen, *Hyökkäyksestä puolustukseen. Taktiikan kehittymisen ensimmäiset vuosikymmenet Suomessa* (Maanpuolustuskorkeakoulu, Taktiikan laitos, julkaisusarja 1/1996), s. 310-338.
- ³⁷ Visuri (1994), s. 152 - 156.
- ³⁸ Sama, s. 178 - 186 ja Pertti Salminen, *Puolueettomuuden nimeen. Sotilasjohto Kekkonen linjalla ja sen sivussa 1961 - 1966* (Suomen Mies, Helsinki 1995), s. 65 - 83.
- ³⁹ Puolustusvoimien johdon toiminnasta ks. Visuri (1994), s. 178 - 193 ja Salminen (1995), s. 84 - 136.
- ⁴⁰ Simelius (1983), s. 170 - 177 ja Juhani Suomi, *Kriisien aika. Urho Kekkosen 1956 - 1962* (Otava

1992), s. 486 - 551.

⁴¹ Salminen (1995), s. 112 - 128.

⁴² *Suomen turvallisuuspolitiikka. Tasavallan presidentti Urho Kekkosen turvallisuuspoliittisia puheita vuosilta 1943 - 1979* (Maanpuolustustiedotuksen suunnittelukunta, Helsinki 1980).

⁴³ Pääesikunnan operatiivisen osaston kirje 79/OT 17 sal/5.5.1956, SARK T 23828/F 23 sal.

⁴⁴ Paulaharju - Sinerma (1991), s. 127 - 151.

⁴⁵ Tervasmäki (1978), s. 302 - 304 ja 371 - 384 ja Visuri (1994), s. 172 - 178.

⁴⁶ Visuri (1994), s. 198 - 202 ja Salminen (1995), s. 137 - 198.

⁴⁷ Sama.

⁴⁸ Ermei Kanninen, *Suomen puolustus* (Otava, Keuruu 1994), s. 46 - 51.

⁴⁹ Visuri (1989), s. 199 - 202.

⁵⁰ Visuri (1994), s. 170. Yleisesikunnan päällikkö kenraaliluutnantti T.V. Viljanen kirjoitti arvostelussaan eversti Veikko Koppisen esittämästä sissisotasuunnitelmasta: "Kirja perustuu siihen, että vastustaja on hyvin ritarillinen, valtavia elintarvikemääriä voidaan kätkeä jne. Kyseessä olisi vain kuukausissa (noin 9) laskettava sota. Vastustaja voi todellisuudessa siirtää väestön, polttaa asunnot, ampua miehet 'rauhottaakseen' alueet 1 - 2 vuodessa." T.V. Viljanen muistio 1.6.1960, SARK, T 21622/4. Ks. myös Simelius (1983), s. 256.

⁵¹ Simelius (1983), s. 277 - 279.

⁵² Visuri (1989), s. 207 - 210.

⁵³ Sama, s. 212 - 216 ja Kanninen (1994), s. 21 - 23.

⁵⁴ Visuri (1989), s. 79.

⁵⁵ Ermei Kanninen, *Vuodet myrskyn varjossa* (Otava, Keuruu 1996), s. 177.

⁵⁶ Ks. esim. Yhdysvaltojen Helsingin lähetystön raportti *United States Policy Assessment* 19.4.1969: "The Finnish Military Establishment is as a whole strongly pro-Western, fully committed to Finland's independence, and under no illusion as to the direction from which Finland might be threatened." National Archives, Washington, RG 59, Box 1941.

⁵⁷ Simelius (1983), s. 176 ja 276.

⁵⁸ Presidentti Kekkosen kirje 27.1.1969 on julkaistu kokoelmassa Urho Kekkonen, *Kirjeitä myllystäni II* (Otava, Keuruu 1976), s. 32.

⁵⁹ Viikkaasta 1960-luvun puolivälin ja jälkipuoliskon puolustuskeskustelusta yleisesitys Vilho Tervasmäki, "Maanpuolustuksemme julkisessa keskustelussa" teoksessa *Ympyröiltä kansalaisvastuuseen* (Tapiola 1970). Esimerkkeinä pamfletit Aimo Pajunen, *Sarjaltulta* (Helsinki 1966), Jouko Siipi, *Puna-armeijan etuvartio? Puhetta Suomen puolustuspolitiikasta* (Hämeenlinna 1968) ja Wolf Halsti, *Me, Venäjä ja muut* (Helsinki 1969). Puolustusneuvosto julkaisi doktriiniselvityksen *Maanpuolustuksemme tienviitat* (1967) ja pääesikunta ns. PVohjelman *Puolustuskykymme materiaallinen perusta* (1968).

⁶⁰ Sotilaspoliittisista perusteista ks. Kanninen (1996), s. 183 - 191.

⁶¹ Juhani Suomi, *Taistelu puolueettomuudesta. Urho Kekkonen 1968 - 1972* (Otava, Keuruu 1996).

⁶² Ks. esim. Kanninen (1996), s. 195 - 200.

⁶³ Ks. esim. Mauno Koivisto, *Kaksi kautta I. Muistikuvia ja merkintöjä 1982 - 1994* (Kirjayhtymä, Helsinki - Juva 1994), s. 200 - 203.

⁶⁴ Mauno Koivisto, *Historian tekijät. Kaksi kautta II* (Kirjayhtymä, Helsinki - Juva 1995), s. 111 - 113 ja 164 - 165.

⁶⁵ Sama, s. 484 - 485.

⁶⁶ *Arvio puolustusvoimien tämänhetkisestä tilasta ja suorituskyvystä sekä kannanotto puolustusvoimien kehittämisen suunnitelmiin ja puolustusmäärärahoihin 1990-luvulla; komiteanmietintö 1990:57, s. 20 - 36, Tietoja maanpuolustuksesta 1992, s. 60 ja Kanninen (1994), s. 85 - 104.*

⁶⁷ Jarl Kronlund - Juha Valla, *Suomi rauhanturvaajana 1956 - 1990* (WSOY, Porvoo 1996).